

ALTERNATÍVNE PRÍSTUPY K SKÚMANIU SPOLOČENSKÝCH KRÍZ

Jana Lasicová¹, Adriana Mikulčíková²

ABSTRAKT

Pri formovaní bezpečnostných stratégií sa nevenuje dostatočná pozornosť analýze a vyhodnoteniu príčin hrozieb a kríz rôznych typov. Spoločenské krízy vyjadrujú viaceré konotácie, majú komplexné príčiny a zároveň sa môžu stať aj spúšťacím mechanizmom pre eskaláciu ďalších hrozieb. Štúdia je venovaná analýze spoločenských kríz z hľadiska ich definovania a analýzy príčin a pôsobenia špecifických mechanizmov ich eskalácie. Zároveň táto štúdia naznačuje aj alternatívne prístupy k ich riešeniu.

Kľúčové slová: spoločenské krízy, hrozby, eskalácia kríz, alternatívne prístupy

ABSTRACT

The process of formulation of security strategies is often marked by the lack of attention in the part of the analysis and evaluation of the root causes of threats and crises of various kinds. Social crises have multiple connotations and have complex root causes, and at the same time they can act as a mechanism triggering further escalation of other threats. This study is dedicated to the analysis of social crises in terms of their definition, root causes and the specific mechanisms of their escalation. At the same time this contribution outlines the alternative approaches leading to their solution.

Key words: social crises, threats, escalation, alternative approaches

¹ Jana Lasicová, Doc. PhDr. PhD., Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, 048/446 1620, 048/446 1200, jana.lasicova@umb.sk

² Adriana Mikulčíková, PhDr. PhD., Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, 048/446 1228, 048/446 1200, adriana.mikulcikova@umb.sk

ÚVOD

Cieľom predloženej štúdie je zhodnotiť súčasný stav výskumu spoločenských kríz z hľadiska možností, aké na ich riešenie poskytuje analýza príčin, faktorov a udalostí predchádzajúcich vzniku krízy.

Jeden zo slovenských autorov venujúcich sa tejto problematike Robert Gogola pri analýze Európskej bezpečnostnej stratégie (EBS) reflektovaných Slovenskou republikou³ zdôrazňuje, že nedostatkom tejto stratégie je, že neobsahuje formulácie o nevyhnutnosti skúmať príčiny, ktoré vedú k novým hrozbám. EBS sa venuje deskripcii prejavov kríz, tie sú však len dôsledkom istých zlyhaní. (Gogola, 2008, s. 176)

Treba podotknúť, že tento prístup – konštatovanie krízových javov bez predchádzajúcej analýzy príčin, je viac-menej pravidlom v dokumentoch, v stratégiách, v doktrínálnych materiáloch. Analýza príčin sa ponecháva na akademickú sféru, na teórie, ktoré však nie vždy môžu spolupôsobiť pri spracúvaní potrebných stratégií, doktrín, prípadne legislatívy. Jedna z príčin, prečo sa teoretické prístupy nevyužívajú v rámci prípravy stratégií, môže byť aj súčasná názorová diverzita spájaná s vývojom bezpečnostnej agendy, alebo konkrétnejšie s vývojom bezpečnostnej vedy. Posledné dekády minulého storočia boli v Európe z hľadiska bezpečnosti a eliminácie spoločenských kríz vnímané z normatívneho hľadiska. Znamenalo to, že demokracia je považovaná za fungujúci a žiaduci systém vlády, jej normatívy je potrebné preberať aj do transformujúcich sa krajín strednej, východnej Európy, do širšieho postsovietskeho priestoru, do mediteránnej oblasti, čo samo o sebe prinesie väčšiu stabilitu a elimináciu spoločenských kríz. V súčasnosti sa výsledky výskumu bezpečnostnej agendy vnímajú skôr z explanačného hľadiska, čo znamená, že sa preveruje kompatibilita teórií a existujúcich systémov a skúmanie je zamerané na to, ako sa teórie „správajú“ pri výklade vývojovej dynamiky v poslednej dekáde, kde sa už nehovorí o konfliktoch medzi civilizáciami, ale o konfliktoch vo vnútri civilizácií. Platí to samozrejme aj pre Európu.

1 AKO VZNIKÁ SPOLOČENSKÁ KRÍZA

Demokratické systémy sa v Európe presadili už v I. polovici 20. storočia. Predpokladaný víťazný postup tohto systému ku koncu storočia poznamenalo aj sklamanie očakávaní. Norberto Bobbio (Bobbio, 1987) sumarizuje sklamanie zo šiestich princípov demokracie, ktoré nám môžu poslúžiť ako východiskový bod pre definovanie spoločenskej krízy:

- Demokracia sľubovala dostredivú spoločnosť zloženú z autonómnych jedincov, ktorí spolupracujú pre spoločné dobro. Ale skutočná demokracia je odstredivá spoločnosť, kde jedinec nemá ani moc ani prostriedky ovplyvňovať vývoj, chod politiky určujú rôzne skupiny. Ak sa väčšina ľudí cíti byť „mimo skupiny“ nemožno hovoriť o pravej reprezentatívnej demokracii. Sémanticky nejasný pojem –

³ K návrhu Európskej bezpečnostnej stratégie prednesenej J. Solanom v Thessalonikách začiatkom roka 2003 sa aj v SR rozvinula široká diskusia MZV SR a slovenská bezpečnostná komunita sa podieľali na formulovaní viacerých pripomienok k návrhu.

národná identita a európska identita v tomto kontexte nadobúda negatívne konotácie. Človek bez zaradenia, bez skupiny, bez identifikovania sa s cieľmi spoločnosti je ľahkým terčom pre rôzne radikálne a extrémistické ideológie, ktoré mu môžu identitu vrátiť. Tento aspekt vnútroštátnej krízy je v Európe transhraničný a transkultúrny a môže byť príčinou spoločenskej krízy. (Ušiak, 2008, s. 29)

- Demokracia sľubovala, že reprezentácia v parlamente bude v záujme všetkých občanov. V reálnej demokracii platia zvláštne záujmy, zástupca občanov háji záujmy určitej skupiny, čo môže byť v konečnom dôsledku destabilizujúce. Skupinové záujmy môžu určovať kontúry národnostnej politiky, ekonomické opatrenia, sociálny a daňový systém, školstvo a i. Pre príčinu spoločenskej krízy si zoberieme príklad zo školstva. Systém vysokoškolského vzdelávania, konkrétne v SR, produkuje každoročne nadmerný počet nevyužitelných absolventov. Tí, ktorí nie sú využití, transformujú do stavu nezamestnaných poberateľov príspevkov, gastarbeitrov a vykonávajú prácu pod svoju kvalifikačnú úroveň naprieč Európou. Predstavujú potenciálny zdroj konfliktov pre spoločnosť z hľadiska sociálnej starostlivosti, z hľadiska kvalifikačnej stratégie, z hľadiska sociálnej exklúzie, ak sa nesplnia ich očakávania zaradenia do určitej spoločenskej skupiny.

- Demokracia sľubovala, že skoncuje s oligarchiou. V reálnej demokracii veľmi efektívne a kontinuálne funguje systém udržania si moci aj potom, keď je jedna garnitúra nahradená alebo na čas vystriedaná inou. Fungujú tu najmä rodinné a finančné partnerstvá. Možnosť preniknúť do týchto kruhov či už prostredníctvom konkurzu alebo alternatívneho politického programu je najmä v nových členských štátoch EÚ malá. Etablované štruktúry sú súdržné, aj v kriminálnych aktivitách najmä v hospodárskej kriminalite. Nespokojnosť so situáciou môže byť príčinou ďalších kriminálnych aktivít, ale aj príčinou straty základných morálnych noriem a pravidiel, ktoré by mali v politike trvalo existovať. Každá politická kríza zavinená stratou dôveryhodnosti politickej strany má vážne spoločenské dôsledky.⁴

- Demokracia sľubovala rozšírenie občianskych slobôd. V reálnej demokracii je priestor občianskych slobôd vymedzený najmä ekonomickou sférou. Ekonomická a finančná kríza devalvovala humanistické heslo „človek môže všetko“ na jeho paródiu „človek môže všetko, keď na to má“. (Zaplatynskij, 2009) Ekonomická nestabilita, nezamestnanosť, strata sociálnych istôt vždy predstavovali živnú pôdu pre spoločenské krízy, ktoré potom berú na seba rôznu podobu – spolitizovaný nacionalizmus, xenofóbiu a rasizmus, extrémizmus, čo sú tiež transhraničné a transkultúrne javy. Je treba podotknúť, že prejavy spoločenskej nespokojnosti ako sú štrajky, protestné pochody, tiché demonštrácie sú dnes z hľadiska politikov považované za folklór a nie za udalosti, nad ktorými sa treba zamyslieť. Sú však aj regionálne rozdiely. Potvrdzujú to udalosti v Gruzínsku, Kirgizsku, Grécku, kde sa folklór zmenil na teror, kde navyšovanie neriešených politických, sociálnych a ekonomických problémov zapríčinilo trvalé občianske nepokoje.

- Demokracia sľubovala, že nebude existovať neviditeľná moc (ani tajná svetová vláda). Politika bude vždy pod kontrolou verejnosti a všetky rozhodnutia sa budú formulovať za spoluúčasti občanov. Malo to smerovať k odstráneniu

⁴ Môžu sa prejavovať napr. nezáujmom, skepsou a ignorovaním tradičnej politiky a jej aktérov, nízkou účasťou na voľbách a znižovaním počtu tradičných politických strán a príklonom občanov k ťažšie monitorovateľným až nedemokratickým skupinám a organizáciám. (Mikuľčíková, 2007. s.172)

byrokratického aparátu, k zvýšeniu politickej kultúry, k zvýšeniu záujmu občanov o verejné záležitosti. Súčasná demokracia je byrokratická a odcudzená. Existujú skryté centrá moci v štáte, otvorene sa diskutuje o finančnej oligarchii, ktorá vládne svetu ako tajná vláda. Predmetom konšpiračných teórií je zverejňovať analýzy, ktoré poukazujú na mocenské centrá existujúce v súčasnej medzinárodnej politike mimo oficiálnych štruktúr, medzinárodných organizácií a pôsobenia medzinárodného práva. Reakciou na tieto informácie šíriace sa množstvom internetových portálov je vytváranie opozičných, ochranných identít rôznymi skupinami, ktoré už nevychádzajú zo sociálnej interakcie, ale z rôznych iracionálnych princípov. Na základe ich vplyvu sa formujú rôzne hnutia, skupiny, ktoré projektujú vizionárske a často destabilizačné koncepcie oslovujúce najmä adolescentov a mladých ľudí. Tieto idey sa uskutočňujú formou simulácie, prezentovanej cez portály, kde je stieraný rozdiel medzi skutočným a predstavovaným, medzi pravdou a lžou. Simulácia sa využíva k sprostredkovaniu odcudzenia. Mladí ľudia sa snažia nájsť istotu a pravdu, bezpečnosť a dôveru v kyberpriestore, aby zniesli odcudzenie od prázdneho sveta, ktorý im neponúka ciele do budúcnosti. (Der Derian, 1992, s. 165-166). Generácia bez cieľov orientácie, alebo s pomýlenou cieľovou orientáciou je už bezprecedentne krízovým prvkom spoločnosti. Dôkaz je evidentný, všetky občianske hnutia, konflikty, protesty a revolúcie v poslednom polstoročí iniciovala a začínala mladá generácia. Devalvovať hodnotu tohto faktu tvrdením, že mladá generácia sa dá ľahko zmanipulovať, nie je správna. Dá sa zmanipulovať preto, že nemá alternatívu, nevidí v demokratickom štáte autoritu v legálnej moci, spochybňuje jej motívy a preto ju ani nepodporuje. Jedným z prejavov tejto tendencie je aj narastajúca ľahostajnosť občanov k voľbám, či už na štátnej alebo európskej úrovni. (Dolinec, 2009)

- Demokracia sľubovala, že iba jedine v tomto režime môže dôjsť k rozvoju vzdelania, kultivácii občana, k ponímaniu rozdielov medzi ľuďmi tak, aby boli vnímané ako podnety pre širší rozvoj osobnosti. Mala vytvoriť občiansku spoločnosť na základe rovnosti, rovnakých príležitostí a podporou kultúrnych, náboženských a osobnostných rozdielov dospieť k mnohodomenzionálnemu a preto dynamickému modelu spoločnosti.

Súčasná demokracia nie je schopná vysporiadať sa s rozdielmi v spoločnosti podľa vyššie uvedených kritérií. Ako príklad môžeme uviesť genderovú politiku. Je zaradovaná rôzne, ale väčšinou do agendy ľudských práv. V poslednom období však dochádza k prehodnocovaniu agendy. Ľudské práva štát väčšinou rieši základným zákonom – ústavou a systémom noriem, ktoré sú buď prebraté z nadnárodných inštitúcií (OSN, EÚ, OBSE, RE), štát je ich signatárom, alebo si v tomto kontexte vytvára vlastné paralelné normy. Genderová problematika je zameraná nielen na feminizmus, ako sa často mylne uvádza, ale najmä na rovnosť príležitostí pre všetkých (starých, ženy, hendicapovaných, chorých, marginalizovaných občanov atď). V tejto agende už nestačí zakotviť potrebné normy do legislatívy, tu už treba zmeniť sociálny systém, ktorý musí mať alokované prostriedky pre vybudovanie podmienok pre uskutočnenie rovnosti príležitostí. Ide o úplne nové chápanie starostlivosti o hendicapovaných, slabých a chorých občanov, čo môže byť v budúcnosti problém, pretože týchto občanov pribúda a mladých profesionálne činných ubúda. Sociálne systémy sú nastavené na situáciu pred polstoročím, keď pomer detí, adolescentov, mladých a pracovne činných bol 60-68 % voči chorým a postihnutým občanom, voči

dôchodcom. Dnes sa pomer mení opačným smerom. (Eurobarometer, 2009) V takto postihnutej spoločnosti, pretože demokracia zatiaľ nemá účinné nástroje na riešenie tejto otázky, je ťažko hovoriť o kultivácii vzdelania, kultúry a rozvoji príležitostí pre všetkých. Ako uvádza Ženevské stredisko pre demokratickú kontroly armády stáva sa táto problematika nazývaná aj paper human rights policy (papierové politika ľudských práv) súčasťou bezpečnostnej agendy ako vysoko rizikový faktor pre vznik spoločenských kríz.

2 ALTERNATÍVNY POHĽAD NA SPOLOČENSKÉ KRÍZY

Predchádzanie vzniku krízy a riešenie akejkoľvek krízy má stanovený a v praxi overený režim. Zahrňuje monitoring situácie, stanovenie spúšťacích mechanizmov, vyhodnotenie možných účinkov a dôsledkov krízy, prijatie nápravných opatrení rôzneho typu, rekonštrukciu zlyhaných faktorov a vypracovanie alternatív ďalšieho vývoja smerujúcich k prevencii a ozdraveniu.

Alternatívy smerujúce k prevencii môžu byť rôzne. Ich výber a vhodnosť závisí od historického a kultúrneho kontextu, od existujúceho režimu, ale aj od legislatívnych, silových a sociálnych nástrojov, ktoré má daný štát k dispozícii.

Feminizmus ako alternatívny prístup k prevencii a riešeniu kríz má niektoré prvky, ktoré môžeme považovať za univerzálne platné. Nie je ani antidemokratický, ani antiliberalný, ani nepredstavuje nerealizovateľné utopické vízie. Netreba ho však stotožňovať len s názorom, že je to hlas marginalizovanej skupiny, ktorá vystupuje ako „protimužská“. (Elshtain, 1993) Skutočná vedecká feministická teória sa zaoberá hľadaním skrytých významov v jazyku. V každom jazyku existujú určité diskurzy, ktoré uprednostňujú predstavu a mužoch a ženách, verejnom a súkromnom, konflikte a urovnaní, príčinách kríz v domácej a medzinárodnej politike. Tieto diskurzy sa od antiky prenášali do budovania kontrastu medzi verejným (polis) a súkromným (oikos). Polis bola doména mužov, oikos žien. Súčasná globalizovaná kultúra a etika tento rozdiel ešte zvyrazňuje. Polis je sférou spoločenského násillia, konfliktov, vojen, kde je doména mužov posudzovaná vytvorením obrazu hrdinského bojovníka, hrdinskej skupiny či silného a spravodlivého štátu, každodenne replikovaná médiami, informačnými prostriedkami, politikou.

Verejný svet potrebuje mužských hrdinov a tí sa môžu prezentovať najmä ako víťazi v konfliktoch a krízach. Teda predpokladom alebo pozadím mužského princípu je vždy konflikt. Ak by neexistoval, muži by nemali čím potvrdiť svoju autoritu a nadradenosť. Samozrejme existuje transponovanie muža ako jedinca do skupiny, štátu, organizácie, potom sa táto potreba konfliktu prenáša aj na tieto entity. Stáva sa princípom pre výklad príčin konfliktov a kríz, pretože existujú prototypy dobrých mužských princípov a zlých mužských princípov. Podľa citovanej autorky v diskurzoch o príčinách spoločenských kríz pretrvávajú patriarchálna terminológia s trvalým vykladaním príbehu „boja dobra a zla“. (Elshtain, 1993) Je to vlastne umelo vykonštruovaný stav, pretože núti druhú polovicu ľudstva – ženy, žiť v ilúzii, že mocenské hry štátov, vojny, konflikty a krízy sú ospravedliteľné, pretože slúžia na ochranu slabšej populácie pred ešte horším nebezpečenstvom.

V dekonštrukcii pojmov týkajúcich sa konfliktov a kríz idú niektoré feministické autorky ešte ďalej. Tvrdia, že neschopnosť hovoriť (medzi ľuďmi, medzi štátmi) o krízach a konfliktoch inak, len ako o racionálnych vyústeniach hľadania spravodlivosti (aj keď prostredníctvom násilia), svedčí len o tom, že názorom žien sa nikdy, ani v histórii ani v súčasnosti, neprikladal väčší význam. Žena má svoju identitu nanútenú od muža. Posilňovaniu tejto umelej identity napomáhajú lingvistické praktiky, nie morálka! Skutočná univerzálna morálka je zameraná na rovnosť všetkých bytostí nielen v otázkach pohlavia, ale najmä v otázkach svedomia. Feministická filozofia i teória medzinárodných vzťahov navrhujú a presadzujú taký spôsob bytia vo svete, v ktorom by súkromné svedomie malo vplyv na verejné rozhodnutia. Konkrétne to znamená presadzovať komplexné chápanie uznávajúce rozdielnosť a odmietanie nechať riadiť svet a spoločnosť totalizujúcimi, zjednodušenými systémami. (Elshtain, 1993) Sociálne formy je možné transformovať tak, aby vznikol priestor pre univerzálne, transsociálne vnímanie jedinca s tým, že status rodiny by mal byť kategorickým imperatívom. V rodine má matka rovnako dôležitú úlohu ako otec, najmä v otázkach výchovnej, hodnotovej orientácie, vzdelania, ktoré majú v každej normálnej rodine prednosť pred výchovou k agresii, netolerancii, nenávisti. Tento princíp by sa mal preniesť aj do vnútroštátnej a medzinárodnej politiky, a nielen formálne, ale kategoricky. Mohlo by to zmeniť sociálne vzťahy a tým eliminovať aj príčiny spoločenských kríz.

ZÁVER

Analýza príčin spoločenských kríz je téma bohatá na zložité úvahy o najvšeobecnejších problémoch. Diskurzy o príčinách nie sú homogénne a uzavreté. Domnievame sa však, že každá fragmentárna analýza prináša metodologický posun k ďalšiemu skúmaniu problému.

LITERATÚRA

- [1] DER DERIAN, J.: Antidiplomacy: Spies, Speed, Terror and War. Oxford: Blackwell 1992. 327 s.
- [2] DOLINEC, V. 2009. Faktory vplývajúce na vnímanie bezpečnostného prostredia štátu. In *Bezpečnostné fórum '09*. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2009. ISBN 978-80-8083-790-7, s. 138-134.
- [3] ELSTHAIN, B. J.: Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought. Princeton, NJ: Princeton University Press 1993. 248 s.
- [4] GOGOLA, R.: Európska bezpečnostná stratégia – postoj SR a vývojové tendencie. In: Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí. Žilina: Žilinská univerzita 2008. 313 s.
- [5] MIKULČÍKOVÁ, A.: Kríza demokracie – budúcnosť demokracie. In: Interpolis '07. Bratislava: Pamiko 2007. 363 s.

- [6] UŠIAK, J. 2008. Sociálny sektor bezpečnosti. In LASICOVÁ, J. (ed.): *Bezpečnostné fórum '08*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2008. ISBN 978-80-8083-575-0, s. 25-30
- [7] ZAPLATYNSKYJ, V.: Konceptual'nye osnovy discipliny bezopasnosti žiznedejatel'nosti. In: *Bezpečnosť a bezpečnostná veda. Zborník vedeckých a odborných prác*. Liptovský Mikuláš. 2009 . 473 s.

článok recenzoval:
prof. Ing. Ladislav Šimák, PhD.

